

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.45>

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВІДХОДІВ ВІЙНИ, ЩО УТВОРИЛИСЯ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

Синчанський С.О.,
*кандидат юридичних наук, адвокат,
докторант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького
Національної академії наук України
ORCID: 0009-0008-0869-4103
e-mail: 5988@ukr.net*

Синчанський С.О. Правовий режим відходів війни, що утворилися внаслідок воєнних дій в Україні.

У пропонованій статті досліджено комплексне правове й організаційне поле, що формується довкола відходів війни, котрі утворюються внаслідок триваючих воєнних дій на території України. Встановлено, що специфіка таких відходів полягає у високій імовірності змішування уламків житлових і промислових об'єктів, згорілих транспортних засобів, вибухонебезпечних залишків озброєнь, токсичних і радіологічно забруднених компонентів, а також біологічно небезпечних матеріалів. Саме ця багатокомпонентність та потенційна наявність вибухонебезпечних предметів ускладнює їх транспортування, тимчасове зберігання й подальше оброблення, що потребує особливої правової регламентації й підготовки фахівців. У дослідженні наголошується, що нинішня законодавча база, навіть з урахуванням нового Закону України «Про управління відходами» [1], який впроваджує ієрархічний підхід до управління відходами і розширену відповідальність виробника, поки що не містить деталізованих механізмів, що враховували б небезпечну природу відходів війни й необхідність комплексної взаємодії між підрозділами Державної служби з надзвичайних ситуацій, військовими адміністраціями, органами місцевого самоврядування та екологічними інспекціями.

Водночас звертається увага на необхідність імплементації відповідних норм міжнародних конвенцій (Базельської, Роттердамської, Стокгольмської), які, хоч і не створювалися спеціально для воєнних ситуацій, містять загальні принципи контролю за транскордонним перевезенням та обробленням небезпечних відходів. У дослідженні доводиться, що лише ухвалення підзаконних актів, методичних рекомендацій і технічних стандартів дасть змогу забезпечити послідовну реалізацію Закону України «Про управління відходами» для запобігання хаотичному накопиченню відходів війни і довготривалому забрудненню довкілля.

Автор наголошує на доцільності створення постійно діючого міжвідомчого органу, який би координував фінансування, матеріально-технічне забезпечення й взаємодію державних інституцій у галузі збирання та оброблення відходів війни. Окрему увагу приділено питанню матеріального й освітнього забезпечення підрозділів, що займаються первинним сортуванням, маркуванням і транспортуванням небезпечних фрагментів; ідеться про забезпечення засобами індивідуального захисту, а також проведення регулярних тренінгів і курсів для саперів, рятувальників і фахівців комунальних служб. Серед практичних рекомендацій виокремлено необхідність запровадження фінансових механізмів публічно-приватного партнерства з метою оперативного створення сортувальних ліній, мобільних дробильних установок і полігонів, придатних для безпечного тимчасового зберігання відходів. Стверджується, що системний підхід до управління відходами війни не лише унеможливить довгострокове забруднення регіонів, а й сприятиме їх оперативній відбудові завдяки повторному використанню ресурсів (бетон, метал, скло), який відповідатиме принципам «кругової економіки». Зроблено висновок, що подальше вдосконалення правового режиму відходів війни на основі нового Закону України «Про управління відходами», міжнародних стандартів і національних програм із залученням відповідних фахівців і донорських організацій є вирішальним чинником для мінімізації екологічних і безпекових ризиків, захисту здоров'я населення та формування передумов для сталого розвитку у післявоєнний період.

Ключові слова: відходи війни, небезпечні відходи, відходи руйнування, воєнні дії, екологічна безпека, вибухонебезпечні предмети, інфраструктура управління відходами, повоєнне відновлення, правове регулювання.

Synchanskyi S.O. Legal regime of war waste generated as a result of military operations in Ukraine.

The article examines the complex legal and organisational framework that is being formed around war waste generated as a result of ongoing hostilities in Ukraine. It is established that the specificity of such waste lies in the high probability of mixing debris from residential and industrial buildings, burnt vehicles, explosive remnants of weapons, toxic and radiologically contaminated components, and biologically hazardous materials. It is this multi-component nature and the potential presence of explosive items that complicates their transportation, temporary storage and further handling, which requires special legal regulation and training. The study notes that the current legislative framework, even with the new Law of Ukraine «On Waste Management» [1], which introduces a hierarchical approach to waste management and extended producer responsibility, does not yet contain detailed mechanisms that would take into account the hazardous nature of war waste and the need for comprehensive interaction between units of the State Emergency Service, military administrations, local governments and environmental inspections.

At the same time, attention is drawn to the need to implement the relevant norms of international conventions (Basel, Rotterdam, Stockholm), which, although not specifically designed for military situations, contain general principles of control over transboundary transport and treatment of hazardous waste. The study argues that only the adoption of bylaws, guidelines and technical standards will ensure consistent implementation of the Law of Ukraine «On Waste Management» to prevent the chaotic accumulation of war waste and long-term environmental pollution.

The author emphasises the expediency of establishing a permanent interagency body that would coordinate funding, logistics and interaction between state institutions in the field of collection and treatment of war waste. Particular attention is paid to the issue of material and educational support for units involved in the primary sorting, labelling and transportation of hazardous fragments; this includes the provision of personal protective equipment, as well as regular training and courses for sappers, rescuers and utility specialists. Among the practical recommendations is the need to introduce financial mechanisms for public-private partnerships in order to quickly create sorting lines, mobile crushing plants and landfills suitable for safe temporary storage of waste. It is argued that a systematic approach to war waste management will not only prevent long-term pollution of the regions, but will also contribute to their prompt reconstruction through the reuse of resources (concrete, metal, glass), which will be in line with the principles of the «circular economy». It is concluded that further improvement of the legal regime of war waste on the basis of the new Law of Ukraine «On Waste Management», international standards and national programmes with the involvement of relevant experts and donor organisations is a crucial factor for minimising environmental and safety risks, protecting public health and creating preconditions for sustainable development in the post-war period.

Key words: war waste, hazardous waste, destruction waste, military operations, environmental safety, explosive ordnance, waste management infrastructure, post-war reconstruction, legal regulation.

Постановка проблеми. Російська збройна агресія проти України зумовила критичний обсяг руйнувань житлової, промислової та соціальної інфраструктури, які, зі свого боку, спричинили появу численних відходів війни, що потребують невідкладних заходів правового та організаційного реагування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цій роботі використано напрацювання вітчизняних правознавців, зокрема: Н.Р. Малишева, Г.І. Купалова, В.П. Плаван, М.В. Романів, Н.Д. Красіліч, Н. Корнякова, А.П. Гетьман, М.В. Шульга, Л.Р. Данилюк, Ю.С. Шемшученко, Д.М. Токарчук, М.М. Потіп, Ю. Дубневич, Р. Попівняк, Н. Дубневич, С. Іванюта та інші.

Мета цієї статті – визначити теоретико-правові засади та ключові виклики, пов'язані з відходами війни, що утворилися внаслідок воєнних дій в Україні, а також окреслити можливі напрями вдосконалення правового регулювання відповідно до вимог ієрархії управління відходами та досвіду міжнародних практик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поводження з відходами руйнування, як зазначає Д. Токарчук, можливе у двох напрямках: повторне використання при будівництві нових об'єктів

інфраструктури або захоронення [2]. У цій категорії поєднуються як уламки знищених будівель і споруд (бетон, цегла, металоконструкції, залізобетон), так і рештки військової техніки чи транспорту, забруднені паливно-мастильними матеріалами або компонентами боєприпасів, вибухонебезпечні об'єкти (нерозірвані міни, снаряди, бомби), а також потенційно токсичні чи радіологічно забруднені речовини, що можуть надходити зі зруйнованих промислових об'єктів, лабораторій, хімічних цехів чи медичних закладів. Подібна різноманітність відходів, а також ризик їх безсистемного накопичення в умовах воєнних дій та руйнування дорожньо-транспортної інфраструктури створюють надзвичайно високий рівень загрози для довкілля та населення. Адже при невідповідному поводженні, зокрема неправильному сортуванню чи зберіганню, може відбуватися забруднення ґрунтів і водних ресурсів, потрапляння небезпечних речовин у природне середовище, а також існує ризик спонтанної детонації вибухонебезпечних об'єктів. Усе це ускладнює не лише загальну екологічну ситуацію, а й процеси відбудови зруйнованих регіонів, унеможливаючи їх ефективне повернення до нормального соціально-економічного життя. Проте міжнародний і європейський досвід показує, що можна зменшити збитки шляхом використання вторинних матеріалів з руйнувань, зруйнованих об'єктів та майна війни [3].

З огляду на нагальну потребу в системному регулюванні відносин щодо поводження з відходами, які утворюються внаслідок бойових дій, ключового значення набуває Закон України «Про управління відходами», ухвалений у 2022 році на заміну раніше чинного Закону України «Про відходи» 1998 року [4]. Цей Закон став важливим етапом у реформуванні національної системи управління відходами та втіленні зобов'язань України в межах гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, зокрема, з вимогами Директиви Європейського Парламенту і Ради 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 року про відходи та про скасування деяких директив (Waste Framework Directive) [5]. Основними інноваційними положеннями Закону можна назвати впровадження ієрархії управління відходами (пріоритет запобігання над іншими стадіями), принцип розширеної відповідальності виробника, формування Національного та регіональних планів управління відходами, а також запровадження нових підходів до класифікації, моніторингу й контролю за різними видами відходів. Проте положення про відходи війни у цьому законі прямо не відображені: фактично зазначені компоненти можуть потенційно кваліфікуватися як небезпечні, або як будівельні відходи, але їх специфіка зумовлена низкою особливостей, не охоплених чинними нормами. До таких особливостей належать насамперед імовірність наявності вибухонебезпечних залишків та хімічно/радіологічно забруднених компонентів, високий ступінь фрагментації відходів, а також надзвичайна інтенсивність і нерівномірність їхнього утворення на значних територіях. Відходи війни також включають техногенні відходи, які не були вчасно утилізовані через воєнні дії [6].

Крім того, новий Закон України «Про управління відходами» формально посилює роль органів місцевого самоврядування та військово-цивільних адміністрацій у питанні організації управління усіма видами відходів, включно з небезпечними. В умовах воєнного стану саме військово-цивільні адміністрації та підрозділи Державної служби з надзвичайних ситуацій (ДСНС) наділені першочерговими повноваженнями щодо ліквідації наслідків бойових дій, зокрема вивезення уламків. Проте на практиці відсутність спеціалізованих підзаконних актів, які б детально регулювали порядок виявлення, збирання, сортування, знешкодження чи оброблення відходів війни (особливо за наявності вибухівки), значно ускладнює реалізацію навіть базових процедур. Одним із ключових викликів стає неузгодженість між цивільними органами (муніципалітетами, екологічними інспекціями) та військовими чи рятувальними структурами (ЗСУ, ДСНС), тоді як саме від результативності їхньої взаємодії залежить належне знешкодження відповідного типу відходів.

У міжнародній практиці є приклади, коли держави, що зазнали масштабних руйнувань унаслідок воєнного конфлікту (Ірак, Сирія, Афганістан, Югославія), запроваджували координовані програми із залученням міжнародних організацій (ООН, Міжнародного Комітету Червоного Хреста, ОБСЄ) та приватного сектору задля швидкого прибирання й сортування залишків зруйнованих споруд. Така взаємодія зазвичай здійснюється на основі окремих інструкцій і протоколів щодо вилучення небезпечних елементів, забезпечення логістики перевезення та запровадження мобільних сортувальних ліній. Їхній досвід доводить, що подібні тимчасові інфраструктурні рішення можуть бути ефективними й у контексті українських реалій, особливо якщо вони будуть закріплені на законодавчому рівні у формі спеціальних технічних регламентів чи урядових постанов.

Крім того, низка міжнародних договорів, ратифікованих Україною, може застосовуватися (принаймні частково) при поводженні з відходами війни. Так, *Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням*, 1989 р. [7] стосується контролю за транскордонним перевезенням та видаленням небезпечних відходів; у деяких випадках уламки зруйнованих об'єктів, що містять токсичні речовини, можуть підпадати під регулювання цієї конвенції. *Роттердамська конвенція про процедуру Попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі*, 1998 р. [8] регулює обіг небезпечних хімічних речовин і пестицидів, які можуть бути складовою частиною відходів війни (наприклад, залишки хімікатів на знищених підприємствах). *Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі*, 2001 р. [9] визначає порядок поводження з відповідними органічними забруднювачами, а в умовах воєнних дій існує ризик вивільнення таких речовин (наприклад, поліхлорованих дифенілів) зі знищеного обладнання.

Попри те, що ці міжнародні документи не були створені з урахуванням специфіки руйнувань внаслідок військових дій, їх принципи (екологічна безпека, превентивність, контроль за небезпечними речовинами) можуть лягти в основу внесення змін до українського законодавства та розроблення відповідних підзаконних актів.

«Відходи, які утворюються після обстрілів і вибухів – це не просто брухт. Це суміш усього: залишки конструкцій, старе сантехнічне обладнання, побутова техніка, інженерні мережі, меблі... Вони містять азбест, важкі метали, нафтопродукти і забруднені вибуховими речовинами. Ці відходи дуже складні для сортування і переробки. Необхідні спеціалізовані технології, контроль та чітко прописані процедури оброблення. Йдеться не лише про екологічну безпеку сьогодення – це про наше право на чисте і здорове довкілля в майбутньому», – зазначає заступник Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України під час виступу на форумі «Платформа дій зеленого відновлення України» [10].

Єдиного законодавчо закріпленого терміну «відходи війни» в Україні поки немає. Відповідно, *перший* напрям системного вдосконалення правового механізму полягає у внесенні змін до Закону України «Про управління відходами» з метою запровадження окремого правового режиму відходів війни. Аналіз чинних документів, а також матеріалів правореалізації свідчать, що під такими відходами слід розуміти *будь-які матеріали, речовини чи предмети, утворені внаслідок воєнних дій, руйнування, пошкодження або знищення об'єктів інфраструктури, техніки, майна тощо під час збройних конфліктів, які втратили первинну функцію та повинні бути вилучені з місця їх утворення для подальшого управління (збір, транспортування, оброблення, відновлення або видалення)*.

Такий режим передбачив би чітке визначення терміну «відходи війни», їх класифікацію за класами небезпеки (наприклад, підвищена вибухонебезпечність, токсичність, радіологічне забруднення), процедури знешкодження потенційно небезпечних фрагментів і вимоги до їх документування. Водночас необхідно встановити стандартизовані методи проведення первинного огляду й вилучення уламків: залучення саперних груп, команд ДСНС і комунальних службовців, надання їм належних засобів індивідуального захисту та інструментів для виявлення вибухонебезпечних предметів чи токсичних речовин.

Другим важливим компонентом вдосконалення правового регулювання є розроблення спеціальних підзаконних актів (постанов Кабінету Міністрів, наказів профільних міністерств, тощо), які б визначали типові алгоритми поводження з відходами війни, що несуть загрозу для життя та довкілля. До таких документів можна віднести стандарти й технічні умови для тимчасового зберігання небезпечних відходів у контейнерах, умови транспортування зруйнованих конструкцій і транспорту територіями, які ще не повністю розміновані, вимоги до дезактивації радіоактивно забруднених матеріалів чи дезінфекції біологічно небезпечних залишків. Це може бути Примірний регламент або Методика поводження з відходами війни, що встановила б алгоритм дій від моменту виявлення уламків чи боеприпасів – до стадії оброблення або захоронення, передбачила б норми безпечного збирання, оброблення й повторного використання будівельних матеріалів (бетону, цегли, металу). Лише при наявності подібних чітких інструкцій фахівці на місцях зможуть діяти злагоджено, усвідомлюючи свою відповідальність і послідовність кроків. Суттєву допомогу в регламентації управління відходами війни у конкретній ситуації надала постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 1073 «Про затвердження Порядку управління відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових

дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України», у якій визначено порядок управління такими відходами та встановлено їх перелік [11].

Третім аспектом, від якого залежить ефективність реалізації встановлених норм, залишається проблема недостатнього фінансування та брак логістично-технічних ресурсів. Кошти державного та місцевих бюджетів перебувають під надзвичайним навантаженням, а відновлення зруйнованих інфраструктурних об'єктів конкурує з потребами військового постачання й соціальних витрат. Тому доцільно передбачити у державній стратегії післявоєнного відновлення окремі бюджетні лінії чи фонди, спрямовані саме на управління відходами війни, включно з будівництвом та обладнанням сортувальних комплексів, облаштуванням спеціалізованих полігонів і створенням регіональних резервів техніки (бульдозерів, навантажувачів, мобільних дробильних установок). У цьому контексті розширення механізмів державно-приватного партнерства (надання податкових пільг або компенсацій компаніям, що готові вкластися у створення та експлуатацію сортувальних чи переробних потужностей) і залучення міжнародної технічної допомоги (грантів, пільгових кредитів, донорських програм) може стати тим рушієм, що дасть змогу швидше забезпечити регіони мінімальними переробними потужностями. «В сьогоденних умовах, на жаль, наша країна не має достатніх фінансових та технічних ресурсів, аби повністю вирішити цю проблему. І тут важлива та цінна допомога партнерів та сприяння міжнародних донорів і проєктів» наголосив заступник Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України [12].

Четвертий і не менш вагомий блок включає інформаційно-освітню діяльність, спрямовану на підвищення рівня обізнаності й кваліфікації тих категорій працівників, які безпосередньо матимуть справу з відходами війни. До них належать рятувальники, сапери, фахівці комунальних служб, інженери, водії, що перевозять уламки, представники органів місцевого самоврядування та військово-цивільних адміністрацій. Варто запровадити системні тренінги й курси, розробити уніфіковані навчальні програми з тематики безпечного поводження з вибуховими предметами, сортування токсичних чи хімічно небезпечних відходів, правил поводження з матеріалами, потенційно зараженими бактеріологічними агентами. Із залученням міжнародних інституцій можна організовувати спеціальні семінари та консультації, що сприятимуть імплементації найкращих світових практик у цій сфері.

П'ятий напрям правового вдосконалення стосується створення стимулів для розвитку технологій і мережі підприємств, здатних обробляти або повторно використовувати відходи війни. Значна частина уламків бетону, цегли, металоконструкцій, скла теоретично придатна для рециклінгу, якщо вона попередньо розсортована й не містить небезпечних домішок (наприклад, вибухових речовин чи надмірних концентрацій важких металів). Відтак, належна організація сортування дасть змогу зменшити обсяги відходів, які потребують захоронення, одночасно забезпечивши будівельну галузь вторинною сировиною. Такий підхід узгоджується з «круговою економікою» та принципами сталого розвитку, декларованими ЄС. У круговій економіці пріоритетним виступає скорочення споживання ресурсів із навколишнього середовища, так само як і менше їхнє повернення в навколишнє середовище у вигляді відходів [13]. Проте без адаптованих процедур контролю якості та безпеки будь-яке повторне використання може призвести до серйозних екологічних і техногенних ризиків, зокрема, якщо отриманий будівельний матеріал міститиме залишки вибухових компонентів або токсини.

Шостим проблемним питанням залишається правова відповідальність за порушення правил поводження з відходами війни. Хоча Закон України «Про управління відходами» передбачає загальні санкції за невиконання приписів у сфері управління небезпечними відходами, наразі відсутні конкретизовані норми, які б ураховували воєнну специфіку, наприклад, недбалість при збиранні уламків із бойовими зарядами чи умисне незаконне захоронення відходів у місцях, що не відповідають екологічним стандартам. Отже, доцільно внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України з метою деталізації складів правопорушень, пов'язаних із порушеннями при поводженні з відходами війни.

Висновки, рекомендації та перспективи подальших досліджень. Масштабні руйнування, внаслідок воєнних дій в Україні вимагають оновлених рішень і моделей поводження з відходами руйнації війни [14]. З урахуванням наведених аргументів, цілком очевидно, що розв'язання проблеми відходів війни вимагає не лише доповнень і змін до чинного Закону України «Про управління відходами», а й цілісного міжвідомчого підходу, посиленого фінансовими, органі-

заційними й освітніми інструментами. Враховуючи викладене, вважаю за необхідне: по-перше, офіційне введення дефініції «відходів війни» в правове поле України та їх категоризація за рівнем небезпечності; по-друге, розробка технічних регламентів для оперативного вилучення й оброблення таких відходів; по-третє, належне ресурсне забезпечення і державна координація, зокрема за рахунок створення постійно діючих координаційних штабів на рівні уряду; по-четверте, посилення співпраці з міжнародними донорами та організаціями, спроможними надати обладнання, технології та фахову допомогу для швидкого розбору завалів і безпечного поводження з небезпечними залишками; по-п'яте, цілеспрямована робота з підготовки кадрів, які можуть не лише фізично проводити збирання уламків, а й здійснювати аналіз їх складу, сортування за ступенем небезпеки, контроль над процесом знешкодження або оброблення; По-шосте, розвиток технологій повторного використання та оброблення відходів війни, що не лише знижуватиме навантаження на полігони й довкілля, а й сприятиме економічному відновленню зруйнованих регіонів; нарешті – створення координаційного центру (робочої групи) при Кабінеті Міністрів або профільному Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів, який би виконував роль постійно діючого міжвідомчого органу, що опікуватиметься питаннями відходів війни, визначатиме пріоритети, координуватиме фінансову та технічну допомогу, взаємодіючи з міжнародними донорами.

Результатом належного правового та організаційного врегулювання стане можливість швидко та безпечно проводити демонтаж зруйнованих конструкцій, унеможливаючи додаткові загрози для довкілля і здоров'я населення, а також підвищення ефективності процесів відбудови. У кінцевому підсумку, впровадження цілісної системи управління відходами війни є необхідною складовою загальної стратегії України повоєнного відновлення й інтеграції до європейського правового простору, оскільки дозволить поєднати безпекові, екологічні та економічні чинники. Розбудова інфраструктури для сортування, відновлення або видалення цих відходів, а також залучення інвестицій у відповідні технології сприятиме формуванню внутрішнього ринку вторинних матеріалів, створенню робочих місць і розвитку суміжних галузей. Разом із тим, чітко прописані норми про відповідальність за порушення правил поводження з відходами війни слугуватимуть запобіжним чинником від несанкціонованих звалищ чи нелегального продажу потенційно небезпечної сировини. Усе це матиме вирішальний вплив на безпечність життя мешканців постраждалих регіонів і на загальну екологічну стабільність країни, що прямує до післявоєнного відновлення. Саме тому питання про вдосконалення правового режиму відходів війни потрібно розглядати як один із першочергових пріоритетів державної політики, без реалізації якого неможливе ефективне та стале відбудовне планування й забезпечення високих стандартів життя сучасного і майбутніх поколінь. У довгостроковій перспективі поводження з відходами війни має бути підпорядковане завданням розвитку в Україні екологічно чистої «зеленої» економіки [15].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 р. № 2320-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 17. Ст. 75.
2. Токарчук Д.М. Особливості утворення і поводження з відходами під час воєнних дій: досвід України. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2022. № 2 (60). 113 с. DOI: 10.37128/2411-4413-2022-2-8. URL: <http://efm.vsau.org/storage/articles/November2022/0uaZiCxfSag8ca4nOS9y.pdf>.
3. Потіп М.М. Правове регулювання використання відходів війни як ресурсу для відновлення України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. 108 с. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.15>.
4. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 36. Ст. 242 [втратив чинність].
5. Директива Європейського Парламенту і Ради 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 року про відходи та про скасування деяких директив. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2008. L 312. Ст. 3.
6. Потіп М.М. Правове регулювання використання відходів війни як ресурсу для відновлення України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. 109 с. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.15>.

7. Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням / *Офіційний вісник України*. 2018. № 93. Ст. 3092.
8. Роттердамська конвенція про процедуру Попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a35#Text (дата звернення: 11.06.2025).
9. Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі. *Офіційний вісник України*. 2007. № 90. Ст. 3324.
10. Уламки війни: як впоратися з горами відходів руйнувань та іншими викликами. Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/ulamky-vijny-yak-vporatysya-z-goramy-vidhodiv-rujnuvan-ta-inshymy-vyklykamy/> (дата звернення: 11.06.2025).
11. Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 1073. *Офіційний вісник України*. 2022. № 80. Ст. 4841.
12. Відходи війни в Україні вже набули таких масштабів, яких на Європейському континенті не існувало з часів Другої світової війни. Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/vidhody-vijny-v-ukrayini-vzhe-nabuly-takyh-masshtabiv-yakyh-na-yevropejskomu-kontynenti-ne-isnuvalo-z-chasiv-drugoyi-svitovoyi-vijny/> (дата звернення: 11.06.2025).
13. Дубневич Ю., Попівняк Р., Дубневич Н. Впровадження концепції кругової економіки в Україні. *Аграрна економіка*. Т. 13. 2020. № 3-4. 29 с. URL: <https://doi.org/10.31734/agragecon2020.03-04.027>.
14. Управління відходами руйнації війни в Україні. Актуальні практики та необхідні зміни. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/dodatok_1_zvit_vidhody_rujnaczyi_vijny.pdf (дата звернення: 11.06.2025).
15. Іванюта С. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-03/waste-of-war_pdf.pdf (дата звернення: 11.06.2025).